

BALÁZS MIHÁLY

Varsolci János és Rettegi János ismeretlen szövegeiről

Egy aukciós katalógusban figyelt fel Hoffmann Gizella arra a kolligátumra,¹ mely két 16. századi erdélyi nyomtatványt és az üres lapokra bemásolva három kéziratos munkát tartalmaz. Enyedi György jól ismert *Explicationes*ének 1598-as, több példányban is ránk maradt kiadása² mellett Dávid Ferencnek egy olyan verses vitairata (*Dehortatio et descriptio Dei tripersonati*)³ is olvasható a kolligátumban, amelyből eddig egyetlenként a gyulafehérvári példányt ismertük. E nyomtatványok margóin az alább említendő Varsolci M. János kezétől származó, esetenként terjedelmes latin és magyar nyelvű bejegyzések állnak, de ezekkel most nem foglalkozunk. Figyelmünket kizárólag azokra a 17. század elején keletkezett kéziratos szövegekre összpontosítjuk, amelyek valamikor ez idő tájt kerültek be a kolligátum végén lévő üresen hagyott lapokra.

Az első éppen Varsolcinak *Antitheses doctrinae Christi et Antichristi* című latin költeménye, amely 28 négysoros strófában idézi fel a pápa doktorai (ide sorolja Luthert, Bézát és Musculust is) szofisztikusnak tartott tévtanait, valamint az igaz keresztényeknek a szentháromság ellenében használt érveit. Mivel ez inkább iskolai gyakorlatnak látszik, részletesen nem tárgyaljuk, csupán azt jegyezzük meg, hogy a végén a következő szöveg olvasható: *Claudiopoli in suo Museolo Jo. M. Varsolci scribebat Anno D[omi]ni 1610 feria quarta proxima post festum circumcisionis D[omi]ni N[ost]ri Jesu Christi.* (Hasonló módon, bejegyzés gyanánt Enyedi *Explicationes*ének egy másik példánya is tartalmazza ennek a műnek egy másolatát. Az Erdélyi Unitárius Egyház Nagykönyvtárában található Enyedi-kötetben ugyanakkor nincsenek további szövegek Varsolci versezetének társaságában.)

Még az sem kizárt, hogy az aukción előkerült forrásban a szöveg magának a szerzőnek a kezétől származik. A címlapon olvasható possessor-bejegyzés, a mondott margináliák, továbbá az *Antithesis* írásképe és duktusa ugyanis olyan hasonlóságokat mutatnak, hogy erre is gondolhatunk, de hasonlít az íráskép a mindjárt említendő Papolci Györgyére is, így nem lehetünk biztosak az azonosításban. A címlapon az említetten (*Joannis B. Varsolcy junior, Claudiopoli 1608. 12. Augusti*) kívül tehát további két tulajdonos, a 17. század derekán élt Papolci György (*Georgii Papolcii emptus Anno 1629. die 9. Aprilis*) és a 18. századi Szentmártoni Simon (*Simonis Sz. Martoni*) neve olvasható. A könyv korai történetére vonatkozó információinkat kiegészíti a kötéstábla belső olda-

1 A 2004-es aukció során előkerült, továbbra is magántulajdonban lévő kötetről az OSZK másolatot készített.

2 RMNY 836.

3 RMNY 248.

lán az alábbi, egy letépett darabja miatt sajnos csak töredékesen olvasható megjegyzés: ...y Sz. *Vzony emptus a Jo. M. Varsolcio Anno Domini 1611 die 3. Septembr[is] Anno Domini 1611 Claud[iopol]. Andrea Nagy Generalis haidonum capitaneus Claudiopolim ingressus est ex Hungaria. Hy ambo praecep...*

Alatta *Argumentum contra adversarios indissolubile* címmel egy négysoros szentencia állt, ez azonban annyira elmosódott, hogy nem sikerült kiolvasnunk. A fentiek alapján megállapítható, hogy a könyv 1608 augusztusától 1611 szeptemberéig volt az ifjabb Varsolci János tulajdonában, hogy aztán később a jelentékeny kéziratokat (köztük Karádi Pál terjedelmes Apokalipszis-kommentárját is) megőrző és lemásoló Papolci Györgyhez kerüljön. Szerencsére a possessor-bejegyzésben szereplő *junior* kifejezés alapján azt is tudjuk, hogy esetünkben az ifjabb Varsolciról van szó.

A 16. század utolsó évtizedeiből és a 17. század elejéről ugyanis két Varsolci Jánosról rendelkezünk adatokkal. Az idősebbről azt is számon tartja az egyháztörténeti emlékezet, hogy 1579-ben meglátogatta Dávid Ferencet a börtönben, s 1582–1601 között újtordai, majd 1602–1608 között ótordai, 1608–1628 között pedig kolozsvári lelkész-ként emlegetik a források.⁴ Az ifjabbik a kolozsvári unitárius kollégium segédtanára volt 1613-ban, majd arról vannak adataink, hogy a lengyel unitáriusok központjában, Rakówban, illetőleg az altdorfi egyetemen tanult, hazatérte után pedig előbb a kollégium tanára volt, majd 1630-ban bekövetkezett haláláig Kolozson szolgált lelkész-ként.⁵ Ő verses és prózai imádságokat is írt, de ezek nem őrződtek meg.

Erdélyi gyűjteményekben mindkettőtől ránk maradt néhány további könyv is, ezek elkülönítése egyáltalán nem könnyű feladat. Mivel Bíró Györgyi hamarosan megjelenő adatgyűjtése alapján erre már tettünk korábban javaslatokat,⁶ most csupán azt jegyezzük meg, hogy apjától eltérően az ifjabb Varsolci tulajdonában nem csupán teológiai művek voltak, hanem földrajzi, történelmi és csillagászati szövegeket tartalmazó kolligátumok is.⁷ Különösen figyelemreméltó, hogy birtokában volt Erasmus híres közmondásgyűjteménye (*Adagia*), továbbá Agrippa von Nettesheimnek az emberi tudás hiábavalóságáról (*De vanitate scientiarum*) szóló híres értekezése is.

Mostani témánk szempontjából azokat a bejegyzéseket kell megemlítenünk, amelyek egy olyan könyv kötéstáblájának belső oldalára írt be, amely Johannes de Sacro Bosco és Caspar Peucer csillagászati munkáit, valamint Honter kozmográfiáját tartal-

4 KÉNOSI TÖZSÉR János, UZONI FOSZTÓ István, *Az erdélyi unitárius egyház története*, I, ford. MÁRKOS Albert, bev., a fordítást a latin eredetivel egybevetette BALÁZS Mihály, s. a. r. HOFFMANN Gizella, KOVÁCS Sándor, MOLNÁR B. Lehel, Kolozsvár, Erdélyi Unitárius Egyház, 2005 (*Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai*, 4/1–2), 206, 331, 357–359, 363, 442–443, 572; II, 192, 262, 289, 331, 338, 481.

5 KÉNOSI TÖZSÉR János, UZONI FOSZTÓ István, *Az erdélyi unitárius egyház története*, II, 2009, 192, 236–237, 261; ZOVÁNYI Jenő, *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, Bp., Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977, 677–678; *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban (1521–1700)*, szerk. SZABÓ Miklós, TONK Sándor, Szeged, József Attila Tudományegyetem, 1992 (*Fontes Rerum Scholasticarum*, 4), N° 1159.

6 BALÁZS Mihály, *Egy unitárius könyvről: Különleges kincs a Somogyiban*, Szeged, 23(2011)/8–9, 14–17.

7 Az alábbi könyves adatok részint saját gyűjtésünkéből, részint Bíró Györgyi megjelenés előtt álló unitárius olvasmánytörténeti adattárából származnak.

mazza.⁸ Az 1612 decemberében megszerzett kötetben új tulajdonosként az ifjabb Varsolci az alábbi kommentárokat fűzte az 1613-as esztendő nem mindennapi eseményeihez:

Anno Domini 1613 Magnificus Gabriel Bethlen confugit ad Turcarum Imperatorem contra legitimum suum principem Gabrielem Bathori et eodem anno, mense Julio rediit cum ingenti duorum Bassarum Turcicorum et Tartarorum exercitu, excluso Principe Gabriele Bathoreo. Johannes M. Varsolci 1613. 14. Octobris, dum metu Turcarum ingenti prememur ad Thordam commorantium, scribebat Claudiopoli in suo Musaeo.

Eodem anno die 16. Octobris ingressus est Gabriel Bethlen cum Turcis Claudiopolim. Serva et libera nos o misericos Deus.

17. eiusdem mensis ingressi sunt cives Coronenses, Sesburgenses, Medienses et Sepusienses ad comitia Claudiopoli celebranda de novo Principe eligendo.

Mondhatnánk, hogy az akkori közhangulat tükröződik ezekben a Bethlen Gábor bevonulását és trónra lépését rettegve fogadó sorokban, ám az mégiscsak megállásra készíthet bennünket, hogy a török által behozott új fejedelemjelölttől, majd fejedelemtől való félelem megfogalmazása során egyetlen bíráló megjegyzés sem hangzik el a legitimnek tartott uralkodóról, Báthory Gáborról. Ezt különösen annak az adatsornak és elemzésnek a fényében tarthatjuk figyelemre méltónak, amelyet Sipos Gábor kutatásait folytatva⁹ Kiss András tett közzé egyik legutóbbi dolgozatában. A kolozsvári történész ebben bemutatja, hogy Báthory Gábor egyáltalán nem hebehurgyán, sőt ha szükséges volt, taktikai jellegű szünetek beiktatásával, céltudatosan intézkedett annak érdekében, hogy a csaknem színtiszta unitárius településre bevigye a reformátusokat, majd ott templomhoz is juttassa őket. Kiss András szerint őt kell a kolozsvári református eklézsia megalapítójának tekintenünk, s az alapítás pontos időpontját az 1612. április 20-án kiadott kiváltságleveléhez köthetjük. A jeles történész ugyanakkor úgy látja, hogy ez a véglegesítő aktus is kapcsolatba hozható Báthory Gábor fejedelem és a város közötti viszony végleges megromlásával. Ennek leglátványosabb mozzanata az volt, hogy amikor vizsgálatot rendelt el arról, hogy a város miképpen adta fel magát a Habsburgok támogatásával Erdélybe betörő Forgách Zsigmond felső-magyarországi főkapitánynak (ekkor vonult be Varsolci által is megörökített módon Nagy András hajdúkapitány a városba), a vallomástevőket pedig arra kötelezte, hogy a Szentháromságra esküdjenek fel. Mint Kiss András megfigyelte, a város jegyzője, ifjabb Heltai Gáspár alá is húzta a

8 IOHANNIS DE SACRO BVSTO *Libellvs de sphaera. Accessit eiusdem avtoris computus Ecclesiasticus, Et alia quaedam ... edita.* Cum Praefatione Phi: MELANTHONIS. (Impressvm VVittebergae per Ioannem Cratonem. anno M. D. LIII. XI. Maij.) – Caspar PEUCER (Peucer, Kaspar), *Elementa doctrinae de circvlis coelestibvs, et primo motv, recognita et correcta.* Avtore Casparo Peucero. Vvittebergae, M. D. LIII., excvdebat Iohannes Crato. – Johannes HONTERUS, *Rvdimentorvm cosmographicorum Ioan. Honteri... libri III. cum tabellis Geographicis elegantissimis. De uariarum rerum nomenclaturis per classes, liber I.* Tigvri, Anno,[!] M. D. LII., apvd Froschouerum. Lelöhely: Academia Republici România Filiala Cluj-Napoca, Anexa III. Jelzet: B. M. V. U. 517/a–517/c.

9 SÍPOS GÁBOR, *A kolozsvári református egyházközség a XVII. században = Kolozsvár 1000 éve: A 2000. október 13–14-én rendezett konferencia előadásai*, szerk. DÁNÉ Tibor Kálmán, EGYED Ákos, WOLF Rudolf, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2001, 110–120.

tanácsi jegyzőkönyvekben ránk maradt szövegben a *teljes Szentháromság* szavakat. A továbbiakban egymást követték a város törvényeit sértő önkényes fejedelmi intézkedések, s nyoma van a jegyzőkönyvekben annak is, hogy a város tiltakozott ez ellen.

Érdeemes a felsoroltakat szembesítenünk az ifjabb Varsolci időben következő, s a kutatás által már régen regisztrált megnyilatkozásával. Ismeretes ugyanis, hogy Bethlen Gábor közvetlenül megválasztása után kiadatta a *Rerum in Transylvania Anno Domini 1613. toto mense Octobri gestarum ordo et series* című, az eseményeket és az országgyűlési határozatot is tartalmazó szövegegyüttest, amelyben uralkodása legitimációjának első lépéseként Báthory Gábor alkalmatlanságának bemutatására törekedett. E két helyen, előbb Kolozsvárott, majd Bártfán megjelent, fontos kiadványban a címlap hátlapján Varsolci *Epigramma in tam repentinam regni huius mutationem* című verse olvasható, amelyet az írás évét kronosztichonként közlő disztichon követ. A szöveget a legutóbbi időig református szerző művének tekintette a szakirodalom, s úgy értelmezték, mint a Bethlen Gábort mitizáló megnyilatkozások közül az egyik legkorábit.¹⁰ Bár Pap Balázs¹¹ ezt a tévedést helyreigazította, a versnek csak a bevezető sorai kaptak figyelmet. Mondandónk megkönnyítésére közöljük szövegét, valamint (Heltai János részfordítását is felhasználva) prózai fordítását.

Epigramma

In tam repentinam regni huius mutationem.

Scilicet ut liqueat Regnum virtute parari,
 Sceptra nec incertis casibus ista regi,
 Exemplo nobis subita haec mutatio rerum,
 Pluribus insignis cladibus, esse potest.
 Solus in exelsis, toti qui praesidet orbi,
 Imperij, Princeps, datque negatque vices.
 Non hominum arbitrio, nec inani sorte creatur,
 Qui populo tribuat iura ferenda suo.
 Elector DEVS est, et mentibus insidet ipsis,
 Auspiciis ducens pectora nostra suis.
 Deicit indignos, evertit honore superbos;
 Virtutum in puro pectore quaerit opes.
 Saepe tamen lapsis incurrit sensibus error,
 Vt pravum populum dux duoque pravus agat:
 Qui postquam rerum laxas accepit habenas,
 Facta nimis, punit per sclerata, scleus.
 Verum ubi poena modum, vitiique excesserit ardor,
 Rumpitur, et poenam criminis ipse subit.

10 HELTAI János, *Alvinczi Péter és a heidelbergi peregrinusok*, Bp., Balassi, 1994 (Humanizmus és Reformáció, 21), 155–156.

11 PÁP Balázs, *Csanádi Pál ismeretlen Pörölye = Miscellanea: Tanulmányok a régi magyar irodalomról*, szerk. SZENTPÉTERI Márton, Bp.–Szeged, József Attila Kör–Kijárat, 2001, 221–222.

Regia Bathoridum quis non insignia novit?
 Quae tamen assiduis plena fuere malis.
 Quem Michael, quem Basta fremens, Mosisque tumultus,
 Quem gravis externi militis ira latet?
 Vnica spes regni, nostrae et lux unica gentis
 Boczkaides, patriae coeperat esse parens:
 Extinctumque decus generisque insignia nostri
 Erigere, et lapsum restituisse iubar.
 Quo decus imperij rursus moriente revulsum est,
 Et subijt varias gloria nostra vices.
 Nam Stigij rabies, et vis scelerata tyranni
 Invidit nostro commoda tanta solo.
 Nunc ergo Gabriel, per plurima vulnera, vitam
 Bathoreus misere finiit ille suam.
 Et per quos nostris dominari coeperat oris,
 Ipsorum sensit nunc tamen ecce manus.
 At tu iam GABRIEL BETHLEN, mitissime PRINCEPS,
 Imperij teneas sceptrum beata tui.
 Justitia solum, mores virtutibus orna,
 Fulgeat ut toto nomen in orbe tuum.
 Te foveat gremio, et gratis Concordia pennis,
 Candida pax terras incolat ipsa tuas.
 Dumque cupis sanctas iuxta procedere leges,
 Sis patrij Princeps, sis Pater ipse soli.

(Epigramma ennek az országnak oly gyors változására)

Nyilvánvaló, hogy birodalmat az erény szerez, s nem véletlen esetekből bírnak ama királyi pálcákat, például szolgálhat nekünk erre a dolgoknak e sok veszedelem általi jeles, hirtelen változása. Egyedül a magasság fejedelme, aki az egész világot kormányozza, adja és tagadja meg a hatalomban való változásokat. Nem emberi tetszésből, sem hiú szerencséből lesz, aki népének köteles jogot oszt. Isten a választó, és ott ül elménkben kedvező jelekkel vezetve szíveinket. Elveti a méltatlanokat, kiveti a tisztükben gőgösek, tiszta szívben keresi az erények kincseit. A megromlott érzületből gyakran mégis az a hiba keletkezik, hogy rossz népet rossz fejedelem igazgat, aki miután a dolgokat laza gyepelőre engedi, a gaztetteket nagy bűnökkel bünteti, s amikor a büntetés igaz módja megrontatik, maga a büntetés is bűnné lesz. Ki ne ismerné a Báthoryak jeles tetteit, amelyek azonban telve voltak bűnökkel. Ki ne tudna Mihályról, a tomboló Bástáról, a [Székely] Mózes idejébeli zavargásokról, a rettenetes idegen katonák őrjöngéséről? Országunk egyetlen reménye, népünk egyetlen világossága Bocskai volt, ő kezdte el a haza atyjaként uralkodni, sugárzó fényességként ő kezdte el felemelni kihunyott régi dicsőségünket és nemzetünk ékességét. Halálával azonban ismét visszájára fordult és nagy viszontagságokat él át dicsőségünk. Az alvilági gazság és a zsarnok vad ereje irigyelte el tőlünk javainkat, de most Báthory Gábor sok sebtől vérezve fejezi be nyomorult életét, s

azok kezét érzi magán, akik által uralkodni akart földjeinken. És most te, Bethlen Gábor, a legszelídebb fejedelem, tartod a boldogító fejedelmi pálcákat. Kövesd az igazságot és az erkölcsöket erényekkel ékesítsed, hogy neved az egész világon tündököljék. Óvjon Téged az egyetértés áldást adó szárnyaival, s a fényességes béke lakja be birodalmadat, s a szent törvények szerint akarván cselekedni, légy a haza fejedelme, sőt atyja is!)

E sorok olvastán nem érdemes megragadni annak konstatálásánál, hogy az 1613. október derekán született könyvbejegyzésben még törvényes fejedelemként emlegetett Báthory Gábor immár alvilági zsarnokként lép elénk. Érdemesebb arra figyelni, hogy költeményünk az elmúlt évtizedek mérlegének elkészítésére vállalkozik, s az ezekből levont tanulságokat tárja az új fejedelem elé. A jókat megjutalmazó Istent hirdető általános szentenciával kezdődik a vers, hogy aztán rövid, de annál találóbb szavakkal jellemezze a közelmúlt uralkodóit. Az itt olvasható megállapítások párhuzamait természetesen megtaláljuk a kortárs unitárius megnyilatkozásokban, ám az esemény-sor több évtizedet átfogó és rendszerbe illesztő jellege mégis figyelemre méltó. Így a Báthory családról írottak rokoníthatók a Jacobus Palaeologus, Basilius István, Karádi Pál vagy Enyedi György által leírtakkal,¹² ám a bűnök és a büntetés egymást szülő tombolásának nyilvánvalóan Báthory Zsigmondra vonatkoztatható, roppant szuggesztív rajza a konkrétumok felsorolása nélkül is emlékeztethette a kortársakat az unitáriusoknak is hatalmas veszteségeket hozó 1590-es évekbeli eseményekre. Mihály vajda, Basta és Székely Mózes futólagos megemlézése mellett jutunk el a költemény közép-pontjában álló Bocskaihoz. A baltás fejedelem ilyen kiemelését unitárius közegben – ő volt képes egyedül a haza atyjaként a régi dicsőség feltámasztására – nem tarthatjuk meglepőnek, hiszen jól ismert, hogy még az arianizmus (persze teljesen alaptalan) vádjától is meg kellett védelmeznünk a kortárs reformátusoknak,¹³ ám az érvelés nagyon figyelemreméltó mozzanatokot tartalmaz. Feltűnő ugyanis, hogy Varsolci egészen más nyelven szólal meg, mint azok a Tiszántúlon, hajdúk között élő vagy az ő szószólójukként megszólaló prédikátorok, akik új Mózesként vagy az eke mellől elszólitott új Gedeonként köszöntötték a felkelt nagyurat, s akik biblikus nyelven szólva haza és az igaz vallás megmentőjeként ünnepelték. Varsolci érveléséből teljesen hiányzik a vallási mozzanat, egyáltalán nem szól az erdélyi trónt is elnyerő nagyúr hadi tetteiről és katonáiról sem, hanem a haza dicsőségének békés, patriarchális uralkodójaként szerepel. Ez persze csak részben felelt meg az igazságnak. Az első napokban a borzalmas tapasztalatok alapján Kolozsvár városa nagy bizalmatlansággal tekintett a hajdúk támogatásával Erdélybe benyomult, s korábbi tettei miatt is gyanakvással fogadott Bocskaira. Amikor viszont 1605. júliusi parancsában visszaadta a városnak azokat a javakat, amelyeket Basta idejében a jezsuiták elvettek, a helyzet teljesen megváltozott, a fejedelem a várost ért sérelmek orvoslójává, a törvényes rend helyreállítójává vált. Itt keresendő a

12 A legkorábbiakról magyar nyelvű összeállítás: KRUPPA Tamás, *Megjegyzések a Báthoryak valláspolitikájáról az 1580-as években: Erőfeszítések a protestáns vallásgyakorlat korlátozására (1579–1581)*, KerMagv, 118(2012), 241–244.

13 Erről legújabbban: BITSKEY István, *A Bocskai-apológia előtörténete = „Frigy és békesség legyen...”: A bécsi és a zsitvatoroki béke*, szerk. PAPP Klára, JENEY-TÓTH Annamária, Debrecen, Egyetemi Kiadó, 2006, 177–182.

kezdeté az unitáriusok között is évszázadon keresztül továbbélő kultusznak, amelynek versünkéből is sugárzó kulcsmozzanatára Kiss András hívta fel a figyelmet. Ő hangsúlyozta nagyon határozottan, hogy a református egyháztörténet-írásban meghonosodott elképzeléstől eltérően nincs nyoma a városi forrásokban annak, hogy Bocskai kérte vagy követelte volna Kolozsvártól, hogy biztosítson a vallásgyakorlásban az unitáriusokéval egyenlő jogokat a reformátusoknak.¹⁴ Varsolci eszményítő sorai mögött bizonyára ez is ott van, s mostani szempontunkból természetesen mellékes, hogy ennek csak az volt-e az oka, hogy a református gyülekezet ekkor még nagyon gyengécske lábakon állt. A későbbi fejedelmektől eltérően nem helyezte tehát nyomás alá az unitáriusok fővárosát, s ehhez képest kisebb jelentőségű az a Dáné Veronika által megfigyelt éles megkülönböztetés, hogy az erdélyi lelkészözvegyeket és árvákat tehermentesítő, 1605 szeptemberében kiadott okleveléből kihagyta az unitáriusokat.¹⁵

Nyilvánvalóan ellenpélda gyanánt következik az immár zsarnoknak nevezett Báthory Gábor uralma és nyomorult halála, akiről tudja, hogy azok a hajdúk ölték meg, akikre támaszkodva uralkodni akart az erdélyieken. Nagyon fontos tehát, hogy a verzeset a követendő és az elkerülendő példa felidézése után fordul a most már legszelídebbnek nevezett Bethlen Gáborhoz, akit (akárcsak Bocskait) a haza atyjának szeretne látni. A hódolat kifejezése tehát nem feltétel nélküli, hiszen ahhoz, hogy Bocskaihoz hasonlóan valóságosan is a haza atyja lehessen, nem csupán az igazság és az erény útját kell járnia, hanem a szent törvényeket is be kell tartania. Úgy vélem tehát, nem csupán meghódolt, hanem üzent is ezzel a verzesettel az unitáriusok közössége, s talán a visszafogottság jelének tekinthetjük, hogy ezt az üzenetet nem Toroczka Máté püspök, hanem a kollégium egyik tanára fogalmazta meg.

A Varsolcitól származó bejegyzések és szövegek valamiképpen kapcsolatban vannak az újonnan előkerült kolligátum további kéziratot darabjaival, ám ennek a kapcsolatnak a pontosítása komoly nehézségeket okoz. Ezt megelőzően tekintsük át a befejező egységet! Varsolci latin *Antithesise* egy lap rectóján fejeződik be, s ugyanezen lap verzóján kezdődik, eltérő kézírással az *Az ariánusok ellen való kiszület* című négy és fél lapot kitevő magyar nyelvű prózai szöveg, amely ugyancsak egy lap verzójának közepén fejeződik be, majd ugyanezen a lapon, s ugyanezen kéztől ennek az írásnak a cáfolatával (*Az ariánusok ellen való kiszület megfejtése*) folytatódik. Ez a nyolclapos szöveg az utolsó lap verzóján fejeződik be, s vele szemben a kötéstábla belső oldalán felülről lefelé haladva a következő bejegyzések olvashatók: 1630; 1657; *Veni Kws Solymosinum 14 die Apr. Anno 1613, quod caedat in laudem creatori coeli et terrae et Patri nostri Jesu Christi; Argumentum; Omnis qui odit lucem is negat Christum; ... Fueris foelix foelix adversa obligr. d. 75.; Emptus anno 1629 die 9 Aprilis a Do[m]ino Martini Kileny flo. 5. apud aedes Do[m]ini Andreas Zentei. Ad Corinth. 11. Caput mulieris vir, viri caput Christus, Ad Hebreos v. Christus fundebat deprecationes ad Deum, qui poterat eum liberare a morte.*

14 Kiss András, *Bocskai egy éve a kolozsvári források tükrében* = „Frigy és békesség legyen...”, i. m., 95–96.

15 DÁNÉ Veronika, „...Hogy gyászos állapotjok vigasztalást vehessen”: Bocskai István kiváltságlevele az erdélyi református lelkészözvegyek és árvák javára = „Nincsen nekünk több hazánk ennél...”: *Tanulmányok a Bocskai-felkelés történetéhez*, szerk. Ifj. BARTA János, PAPP Klára, Debrecen, Egyetemi Kiadó, 2004, 174–184.

A könyv sorsára vonatkozóan ebből megerősítődik, hogy Papolci György 1629. április 9-én vette meg a könyvet Kilényi Mártontól, egy bizonyos Szeitei András házában. Az évet már ismerhettük a címlapról is, de Szeitei Andrásról semmit sem tudunk. Nem említik a források Kilényi Mártont sem, jóllehet maga a család ismert az unitárius egyháztörténet-írásban, leghíresebb tagja tanított a kollégiumban az 1640-es években. Sajnos nem nevezi meg magát az a tulajdonos, aki 1613-ban Kissolymosra érkezik, minden valószínűség szerint lelkésznek. Az íráskép ugyanakkor nem zárja ki, hogy őt azonosnak tartsuk az első kötéstábla hátlapján olvasható Uzony nevű bejegyzővel. Az unitárius egyháztörténet két Uzonit említ a 16–17. század fordulójáról: az 1590-es években szetbenedeki lelkészként ismert Uzoni Ferencet, illetőleg Uzoni Fosztó Mártont, akiről azt olvassuk, hogy őt szentpáli parókiájáról Brandenburgi Katalin porosz katonái elkergették. A nonadorantista szövegeket tartalmazó 1583-as *Tractatus aliquot* című kiadvány¹⁶ egy példányának hátsó kötéstábláján ugyanakkor a következő, a ragasztás miatt töredékesen olvasható bejegyzés áll: *Abstuli a Domino Gregorio Uzoni mihi perpetim... 22. Junii Anno Domino decimo sexto supra millenium et sex Matthias Keopeci*, vagyis Köpeci Mátyás 1616-ben kapta ezt a könyvet Uzoni Gergelytől. E három Uzoni valamelyikét gyaníthatjuk a kéziratos tartalmú kötetünkben is, s erről azért lenne jó többet tudnunk, mert nem kizárt, hogy őket (vagy esetleg további Uzoniakat) sejt-hetjük a kéziratainkat bemásolóban vagy bemásoltatóban. Elképzelhető persze az is, hogy Papolci környezetében írta be valaki az alább ismertetendő, s közleményünk végén közölt szövegeket. Az viszont bizonyos, hogy ha jóval későbbi másolótól származnak is, felismerte együvé tartozásukat: azt, hogy a 17. század első évtizedeinek fontos eszmei és politikai eseményeihez kapcsolódnak.

A szövegek végén olvasható megjegyzések sokat segítenek ezeknek az összefüggéseknek a felismerésében. Az *ariánusok ellen való készület* végén ugyanis Rettegi János neve és az 1608. januári 5-i dátum szerepel, míg a megfejtés, azaz az unitárius cáfolat, tehát az egész egység végén két információt is olvashatunk: *Deekey Szabó János 24. Aprilis Anno 1610.*, alatta *Joannes Beneo* neve is olvasható. Logikus arra gondolnunk, hogy az előbbi a szerző nevét és a szerzés időpontját jelöli meg, míg a második a mostani vagy egy korábbi másoló neve lehet.

A két traktátus nem tartalmaz dogmatikatörténeti meglepetéseket, közlésüket azonban indokolja, hogy szemléletesen demonstrálják a vitaszituációkban bekövetkező szövegtorzulásokat, az ellenfél megképződésének másutt nem mindig érzékelhető mozzanatait. A református értekezés olyan kérlelhetetlenül érvel amellett, hogy Krisztus már az első teremtséknél, a világegyetem létrehozásánál is jelen volt, hogy szinte elhomályosul az Atya jelenléte. Mivel ez is unitárius kéz másolatában maradt ránk, egyáltalán nem kizárt, hogy (az ellenfél álláspontjának abszurditását érzékeltetendő) ezek a másolók módosítottak az eredeti szövegen. Kifejezetten gyanúsnak tarthatjuk azt is, hogy Ézsaiás 51, 16. értelmezésekor oly alaposan és részletezően idézi fel az unitárius álláspontot, hogy az már itt meggyőzőbb, mint a reformátusoké. Az is szokatlan, hogy az értekezés befejező részében a református saját bevallása szerint is kifejezetten az el-

16 Jelzete: RMir. 319.

lenfél bosszantására (*vexandi gratia*) irányuló kérdéseket tesz fel. Tudós traktátusokban ez nem nagyon fordul elő ilyen önleplező nyíltsággal, s ez akkor is figyelemre méltó, ha nem unitárius betoldás. Ebben az esetben ugyanis vitára felkészítő gyakorlat gyanánt kell kezelnünk a szöveget, amit megerősít a *Mondd azt, argumentálj így!* típusú kitételek gyakorisága. Feltűnhet az is, hogy a református értekezés egyáltalán nem hivatkozik tudós tekintélyekre, s a Szentháromság genezisével kapcsolatban éppen azt a széltében-hosszában emlegetett hiteltelen mendemondát említi meg, hogy a téveszméket kitaláló Kérinthoszra (itt tévesen Cerintusként szerepel) rászakadt a fürdőház, és szörnnyethalt.

Bár viszonzás gyanánt a válaszirat, a *Megfejtés* is tartalmaz a *vexandi gratia* jegyében írott részleteket, tárgyszerűbben és lefokozástól mentesen közvetíti a más forrásokból is ismert unitárius megfontolásokat. Tudósabb jellegűnek akarja mutatni magát, hiszen az egyes bibliai helyek értelmezése során hivatkozik Erasmusra vagy az unitáriusok között közzismerten nagyon népszerű Sebastian Castellióra, s alkalmanként az ellenfelek által tisztelt tekintélyeket, a pápas doktorokat is előveszi, ha érvelésük hasznosítható az unitáriusok számára. Mindez persze egyáltalán nem jelenti azt, hogy ő maga kutatta fel ezeket a forrásokat, hiszen minden nehézség nélkül megállapítható, hogy abból az érvkészletből dolgozik, amely latinul Enyedi *Explicationes*ében, magyarul pedig a *Pécsi disputában*, illetőleg Erdélyben is elterjedt részleteiben széles körben ismert volt.

Ebbe az irányba vitte a szerzőt a megcáfolandó irat is, hiszen a *Kiszület* célpontja is jól beláthatóan Enyedi műve lehetett. Enyedi szellemében történik az is, hogy a megfejtés egy olyan álláspontot fogalmaz meg, amelyet az unitáriusok zöme magáénak vallhatott. Már az indításkor kifejti például, hogy jogtalanul nevezik őket ariánusoknak, s az értekezés egészében sarkalatos pont lesz Krisztus preegzisztenciájának tagadása. Tartózkodik ugyanakkor az unitáriusok belső vitáinak akár csak megemlégetésétől is, s így további részletezés nélkül jelenti ki, hogy az Atyától kapott hatalom és méltóság alapján Jézus istennek tekinthető, de hallgat az imádás és segítségül hívás kérdéséről is. Hasonlóan hallgatja el a belső vitákat a János 3, 13. (Senki sem mehet fel az égbe, csak az, aki alá jött az égből, az embernek fia) magyarázatok. Ismeretes, hogy Fausto Sozzini ezt szó szerint értelmezte, s arról beszélt, hogy Jézus küldetésének megkezdése előtt felemelkedett a mennybe, hogy kioktatást kapjon teendőiről. Az értekezés ezt meg sem említi, hanem az Erdélyben elfogadottabb megoldást közli: a hely azt jelenti, hogy Krisztus a mennyei tudományt hozta el az emberek közé. A leegyszerűsítés abban is megnyilvánul, hogy elhagyja azokat a részleteket, ahol Enyedi vagy más antitrinitárius tekintélyek az eredeti héber vagy görög textusból bontották ki a magyarázatukat. Nagyon egyszerű szöveg keletkezik így, amely ugyanakkor bizonyos erővel képes sugallni, hogy a Szentírásra és az emberi okosságra építő magyarázat elvezet az igazsághoz, s a befejezés fel is szólítja az ellenfeleket: ne valljanak olyan Istent, akit ők maguk sem értenek.

A vitairatokat azonban az teszi igazán figyelemreméltóvá, hogy az egyik szerzője fontos személyiség volt, akiről néhány adat legalább ránk maradt. Míg a kézirat végén szereplő unitárius nevekről semmit sem sikerült megállapítanunk, a református Rettégi Jánosról nagyon keveset, de fontosat tudunk. Tudjuk, hogy 1594-ben beiratkozott a wit-

tenbergi egyetemre, s Szenci Molnár Albert naplójából két adat is rendelkezésünkre áll. Lejegyezte, hogy 1615 februárjában meghallgatta egy prédikációját Gyulafehérvárott, majd beszámol még ebben a hónapban bekövetkezett haláláról és temetéséről is.¹⁷ Szenci Molnár tehát udvari papként emlékezik meg róla, s az adatait először hasznosító Herepei János nagy jelentőséget tulajdonít annak, hogy neki is fontos szerepe lehetett Rettegi utódjának, Keserői Dajka Jánosnak a kiválasztásában.¹⁸ Herepei ugyanakkor említést tesz róla egy másik, Hodászi Lukács kolozsvári látogatásáról írott tanulmányában is. Itt, miután megfogalmazta azt az elképzelést, hogy a Szilvási Újfalvi Imre ellen indítandó eljárás ügyében 1610 áprilisában Kolozsvárott találkozhatott a tiszántúli püspök és Báthory Gábor fejedelem, az eljárás jóval későbbi elindulására magyarázatként azt is felhossa, hogy „netalán Rettegi János, e derék udvari pap, késleltette a fejedelem hozzájárulását Szilvás-Ujfalvinak egyházi bíróság elé viteléhez.”¹⁹ Herepei tehát úgy tudja, hogy Rettegi már 1610-ben is udvari pap volt, s nagyon emberséges férfinak láttatja. A Szenci-napló kiadásához fűzött jegyzeteiben Szabó András átveszi ezt: Báthory Gábor és Bethlen Gábor udvari papjaként említi emberünket. Szabó Miklós és Tonk Sándor névsorából ugyanakkor a Báthory Gábor melletti ténykedése kimaradt, talán azért, mert Herepei itt kivételesen nem hivatkozik egyetlen forrásra sem.²⁰ Herepei azonban nem tévedett, hiszen Bojti Veres Gáspár ismert művében nem csupán azt említi meg, hogy Rettegi már Báthory Gábornak is udvari papja volt, hanem azt is tudni véli, hogy azok közé tartozott, akik a sorsdöntő pillanatban titkon értesítették Bethlent, hogy kegyvesztett lett, és Báthory az életére tör.²¹ Közismert, hogy ezt a sikeres menekülést követően nyerte meg magának a törökök támogatását és lett fejedelem, hogy aztán az elődjétől gyökeresen eltérő politikát folytasson. Ezt nem tagadjuk, a most előkerült források mégis a valláspolitikai területén megfigyelhető folytonosságra figyelmeztetnek. Azt látjuk tehát, hogy Báthory Gábor udvari papja a kolozsvári reformátusokat a templomhoz jutás útján elindító fejedelmi intézkedésekkel párhuzamosan 1608-ban előkészületeket tesz az unitáriusok elleni dogmatikai küzdelemre is. A kolligátumban ránk maradt beszédes című (*Kíszület*) mű tehát arról tanúskodik, hogy a fejedelmi hatalom támogatását élvező reformátusok érkezettnek látták az időt az Enyedi–Szilvási János vita óta a drámai politikai események miatt szünetelő eszmei harc felújítására. Az ígéretekkel nem fukarkodó, az erős pillanatokban a pápisták és az unitáriusok kiirtását egyaránt kilátásba helyező fellengzősség nem fedheti el tehát, hogy Báthory Gábor alatt természetesen nem az unitáriusok kiirtására, hanem visszaszorításukra egyáltalán nem kapkodó, hanem ugyanolyan megfontoltságról tanúskodó intézkedések történtek, mint amilyenekkel a tiszántúli református ortodoxiát

17 Szenci Molnár Albert naplója, közléteszi Szabó András, Bp., Universitas, 2003 (Historia Litteraria, 13), 176, 231.

18 HEREPEI JÁNOS, *Adatok Keserői Dajka János életéhez = Polgári és kulturális törekvések a század első felében: Herepei János cikkei*, Bp.–Szeged, József Attila Tudományegyetem, 1965 (Adattár 17. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 1), 77–78.

19 „Az debreczenj Lukaczi Pap” = *uo.*, 321.

20 Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban..., i. m., N° 1107.

21 BOJTI VERES GÁSPÁR, *A nagy Bethlen Gábor viselt dolgairól = Bethlen Gábor emlékezete*, szerk. MAKKAI László, Bp., Magyar Helikon, 1980, 42.

támogatta az Újfalvi-féle újító törekvések ellenében.²² A folytonosság nagyon beszédes dokumentuma ugyanakkor, hogy Bethlen valláspolitikájának egyik formálója éppen az a Rettegi János lett, aki már az előd alatt is ebben a minőségben szolgált, s akitől a reformátusok és unitáriusok közötti csöndet megtörő első polemikus irat származik. Mindez arról tanúskodik, hogy a szombatosok elleni keményebb fellépés mellett ez az unitarizmus egészére vonatkozó korlátozó és visszaszorító igyekezet Bethlen Gábor környezetében is jelen volt már jóval Keserői Dajka fellépése előtt.

*Függelék*²³

Az ariánusok ellen való kiszület

Az ariánusok olyat is vallnak az Isten ellen felől, melyet az Szentírásból meg nem bizonyíthatnak. Bizonyítsák meg, hogy az Atya Isten az mennynek, földnek, tengernek és az azokban lévőeknek teremtője legyen, meg nem bizonyíthatják soha. Mi pedig hogy az Krisztus az mennynek, földnek teremtője, megbizonyíthatjuk (mégis, az mi az Írásban nincs, elhiszik, az mi ott vagy, nem akarják elhinni). Ézsaiás 40. v. 12. Az hol az jó pásztor, az Messiás megíratatik, mennynek, földnek teremtőjének mondatik. Az Dávid Zsolt. 101. v. 26. azt mondja: Te, Uram, kezdetben az földet fundálád, és az te kezdednek alkotmányi az egek. Lásd meg ezt az Szent Pál Zsidókhöz írt levelének első részében v. 10. az Krisztusról magyarázza. Kol. 1. v. 15. Az Krisztus a láthatatlan Istennek ábrázatja, minden teremtett állatoknak első szülötte, és ő benne teremtettének mindenek, mennyben és az földön valók, láthatók és láthatatlanok etc.

Ha azt mondja, az Krisztus nem az első teremtésnek oka, hanem az másodiknak, így szólj: Az Szent Pál az megnevezett helyen oly teremtést tulajdonít az Krisztusnak, melyben az égben és az földön valók teremtettek, láthatók és láthatatlanok. Az láthatók az égben a csillagok, az láthatatlanok az angyalok, itt alatt pedig az láthatatlanok-félék az ördögök, de az angyalok, csillagok, ördögök-félék az második teremtésben nem teremtettek újonnan, hanem amaz legelső kezdetben, hát az Krisztusnak az első teremtés tulajdonítatik.

Kérdd meg azt is, hol mondja az Isten magát egynek az Mózes első könyvének 6. részében v. 4., mikor azt mondja: kezdetben vala az ige. Akár azt mondja, hogy ott a kezdet az Újtestamentumnak kezdetit teszi, akár azt mondja vala, azaz csak ígértben vala, ellene mondott az Szent Pál, 2. Kol. 15. 1. így szól: az Krisztus minden teremtett állatoknak első szülötte, hát amikor az világ teremtetik, immár születt vala. Így szól a Dávid is Zsolt. 110. v. 4., az szenteknek fényességébe az én méhemből az hajnalcsillagnak előtte szültelek tégedet.

Hogy az Isten személyében három legyen Mózes első könyvének cap. 1. 26. Teremtsük az embert és cap. 3. Íme Ádám olyan lön, mint egyik miközülünk et cap. 11. v. 7. Jertek alá, vesszessük eszt az ő nyelveknek. Mózes így szól: Kezdetben teremté az Isten az mennyet és az földet, azután az Úrnak lelke melengeti vala, vagy legelteti vala az vizeket.

22 KESERŰ Bálint, *A magyar protestáns-polgári későhumanizmus néhány problémája*, Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, 6(1966), 6.

23 A szövegeket az egykori kiejtést megcélzó modernizált átíratban adjuk.

Nézd meg három: Isten, Úr, Lélek. Úrnak mondja az angyal az Krisztust. Úr Krisztus ismét, mikor a Mária a koporsóban keresve azt mondja az angyal: nincsen itt az Úr, feltámadott. Dávid Zsolt. 33. az Jehovának igéje által erősítettnek meg az egek, és az ő szájának lelke által azoknak minden seregök. Nézd meg, hogy az Jehova, Ige, Lélek, ide néz az, az kik hisznek és megtérnek, prédikálják az evangéliumot minden teremtetett állatoknak, az kik hisznek és megkeresztelkednek, üdvözülnek Márk 16. v. 15, 16. A világhozságnak atyja újonnan szült minket az igazságnak beszédével, hogy lennék úgy, mint első seregi az teremtetett állatoknak, Jak. 1, 15. Az oktalan állatoknak seregei hogy lehetnek az apostolok? Ha ingyen sem voltak az első teremtésben, azután majd 4 ezer esztendővel születtenek, de hát szinte ott lettenek volna is, az oktalan állatoknak teremtetése után legutolszor teremtetett az ember. Azért az mi készülgető zsengeje az apostol az teremtetett állatoknak, azaz híveknek, mert az evangéliummal elsőben az apostolokat szülte az Isten, az apostolok által azután az teremtetett állatok, az kiknek praedicálták az evangéliumot. Ezeknek is az Krisztus első szülte, azoknak az teremtetett állatoknak, az kiket osztán Szent Pál nevez atyafiainak, Róm. 8, 28. Ott az sok atyafiak között elsőszülött, ide való amaz mondás is: ha ki az Krisztusban vagy, új teremtetett állat, mert ennél az teremtésnél csak az Krisztus által teremtettenek mindenek újonnan, azaz az egész világot ő általa engesztelte meg az Isten ő magának 2Kor. 5, 17. Elsőszülte minden teremtetett állatoknak, az melyek, mivel hogy az bűnben megholtanak vala Ef. 2, 2. és az Krisztus által vittetnek az életre, azért mondja elsőszülöttnek az holtak közül, mert ő általa löttenek mindenek, mert ő általa megengesztelt az Isten mindent magának. Olvasd meg Kol. 2, 15–20. Az mennyekben pedig nem az napot, csillagot [érti] az apostol, hanem az angyalokat, kik nagy ájtatossággal várták, és kívánva kívánták látni az Krisztus által való üdvességet 1. Pét. 1, 12, 16. Mikor látták, örültenek, ugyan megújultanak is rajta, Luk. 2, 13. v. 15. Láthatatlan lelkek pedig azok is, az kiről szól 1. Pét. 3, 19. De mint fáradsnak ebben sokat, Ézsaiásnak Isten azt mondja, hogy ötet mennynek plántálására és az földnek fondálására küldötte Ézsai. 51, 16.

Erre mint felelnek, következik: hogy Ézsaiás teremtetete a mennyet és földet. Az Krisztus felől pedig nem így szól az megnevezett helyen Szent Pál, hogy az mennyet, földet plántálja, fundálja, hanem az melyek vadnak az mennyen és földön, azokat nem ő teremtetete nem, hanem ő általa az Isten. Hogy merik tehát azt mondani, hogy az Atya Isten nem teremtoje az mennynek és földnek mindeneknek, kirekesztik az Atyát, és mindent a Krisztusnak adnak, az kútfejet megrekesztik, és az folyamhoz kapnak.

Azt is kérdik tőlünk: hun mondja magát az Isten egyenlő[nek]? Mi azt feleljük, hogy az Isten csak egy, kinek társa nincsen, se állatjába, se személyében, hanem csak ő egyedül az igaz Isten, mint Teremt. 32, 12. Zsolt. 82, 18. ezt, az Izrael Istenét Krisztus Urunk atyjának nevezte. Ján. 8. v. 59. et 17. v. 3. 20–17. Hogy pedig Zsolt. 110. v. 4. az hajnal való szülést az Krisztusra várják, csudálkoznak rajta.

Ha ott sem az Krisztus nevezeti, sem az születésnek nevezeti, sem az hajnalcsillagnak nevezeti nincsen, az melyet az önnön doktorok is megvallnak, az többi között lásd meg az Calvinus magyarázatját.

Negyedszer azt bizonyítják, hogy az Isten személyében három legyen Teremt. 1, 26. Teremtsünk et cap. 3. 22. Egyik miközülünk az Ádám et 12. v. 7., vesszesük esztét nyelvek-

nek, de ki mondta, hogy ez mondás csak hármat jegyezzen mindenkor. Háromszázan is, sőt háromezeren is lehetnek. Az Szentírás mikor azt mondja: az Ige Istennel vala, és az Ige Isten vala, mindenek őáltala löttenek etc.

Az Újtestamentumban könnyű az három személyt megbizonyítani Mát. 28, 29. Márk. 3, 16–17. Luk. 3, 22. Az Krisztus istenségét ezekből bizonyíts meg. Ézsa. cap. 9. v. 6. Erős Isten Ézsa. 40. v. 10. Erős Úristen, Jerem. 33, 16. Jehova mi igazságunk Osa. cap. I. v. 7. Üdvezítjük őket az Jehovában, az ő Istenekben. Mal. I. v. 3. Ihon jó az uralkodó Jehova. Ján. 28. Isten vérivel váltá meg az világot. Róm. 9. v. 5. Örökké áldandó Isten, 1. Tim. 3, 16. Isten jelenék meg az testben, Titusnak írt levelében cap. 2. 13. Várván dücsőséges eljövését amaz nagy Istennek az Jézus Krisztusnak IJán. 5, 20. és az bizony Isten és örök élet. Az Krisztus örökből fogva való. Zsolt. 100, 4. Az hajnalcsillagnak előtte szültelek. Kol. 1, 15. Minden teremtett állatnak első szülötte. Lásd meg az Példabeszédről való könyvnek 8. (végét) az 22. versétől fogva. Ha azt mondják erre az helyre, hogy nem a Krisztus szól, hanem az Istennek bölcsessége, ezt feleld reája: az Szent Pál 1Kor. 24. az Krisztust Isten bölcsességének mondja. Így azon cap 28. versében is, ha azt mondja, az Atya tötte Istené, így szólj: az Krisztus azt mondja, hogy én és az Atyám egyek vagyunk, ismét az Szent Lélek erejéből, ismét az én Atyám az Szent Lélek erejéből veszi és megjelenti tünetek. Ismét az én Atyám munkálkodott ez ideiglen, s én is munkálkodom.

Kérdjed ezt is vexandi gratia

Ján. 3. v. 13. Senki fel nem megyen az égbe, csak az ki alájött az égből, az embernek fia, ki most is az égben vagyon. Az ariánus ha hiszen az evangéliumnak, magyarázza meg, mint legyen az Krisztus az égben és az földön is. Ezért mind valaki ebben az istenségét nem látja, vak az.

Kérgied ismét

Hiszed, hogy az Krisztus Istennek fia, azt mondja, hiszem, kérdjed: fia-e vagy természet szerént való. Azt nem meri mondani, hogy fogadott fia, mert mi vagyunk fogadott fiak a Krisztusban, az kiket az pogányságból felvött, azt kell hát mondani, hogy természet szerént való fia. Így argumentálj azért.

Az természet szerént való fiú az atyának természeti szerént vagyon, de az Krisztus az atyának természet szerént való fia, azért természet szerént olyan Isten, mint az Atya.

Cernitus találá az Arius tudománt, de egy fürödés-ház reája szakada s megölé.

Anno Domini 1608. 5 die Janu. Joannes Rettegi R. Integer

Az ariánusok ellen való kizületnek megfejtése

Az minemű vallást tulajdonítanak Ariusnak az historicusok, azt mi nem igazoljuk, azért ariánusok nem vagyunk. Csak az Istennek tiszta szent igéjét bizonyítjuk, ez ellen sem írást, sem magyarázatot be nem veszünk, hanem egyik írást másikkal magyarázzuk.

Hogy csak az Atya Isten legyen az mennynek, földnek, tengernek és ezekben valóknak teremtője, mi így bizonyítjuk.

Te vagy az Isten, az ki a mennyet, földet, tengert és minden benne valókat teremtettél. Feltámadtak a földnek királyi, öszvegyültek az hatalmasok Úr ellen és az ő Krisztusa

ellen, mert bizonyára feltámasszák az te szent fiad ellen, az Krisztus ellen Heródes és Pontius etc. Ap.Csel. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. Olvasd meg, ki fia és ki Krisztusa az Jézus az Úr, ki a mennynek, földnek teremtője, én Istenem. De nekünk egy Istenünk vagy: amaz Atya, az kitől mindenek vadnak 1Kor. 8–6. Te látod-e, hogy Szent Pál az mennyen, földön való Isteneket mind hátraveti, és csak egy Istent vall az keresztyénekkal, és az Atyának nevezi, ezt mondja mindeneknek teremtőjének. De itt az ellenkezők így okoskodnak: miképpen az Krisztust egy úrnak mondja, de abból az nevezetből kivetköztetik az Atya, mert ő is úr, azonképpen az Atya Isten Isten nevéből ki nem vetköztetik az Krisztus. De ez nem igaz, mert egyik a másiknak nevezetiből teljességgel kivetköztetik, mert nem azt mondja, hogy egy Istenünk vagy, ki az Atya és Fiú, hanem csak az Atya. Így szól Krisztus Urunk is Mát. 23, 29. Az Atya Isten Úr ugyan, de nem olyan, mint az Krisztus, hanem magától való Úr, de az Krisztus mástól való, az ő Atyja tette őtet Úrrá, Ap.Csel. 2. v. 36. Ember ő magának nem szokott hálákat adni XX. No, hálákat adok te Neked, Atyám, mennynek, földnek Ura, Mát. 11. v. 25. XX. hanem másnak, az kitől valami valami jót vött, kinek ad az Krisztus hálákat? Magának nem, hanem az ő Atyjának, az ki mennynek, földnek ura. Különbö tesznek vallást az apostolok az Atyáról: Hiszek egy Istenben, mennynek, földnek teremtőjében, ez ilyen Isten nem fogantatik, nem szülehetik, sem meg nem halhat. Különbö tesznek vallást az Krisztusról: Én hiszek Jézusban, Krisztusban, az mindenható Atya Istennek, az mennynek teremtőjének egyetlenegy fiában, az mi Urunkban, ki fogantaték etc.

Az ki fogantatik, születik, megöletik, örökké Istennek nem mondhatik. Itt is látod, hogy az Jézus Krisztusnak Atyja az egy Isten az mindenható Atya, mennynek, földnek teremtője. És minden tiszta Szentírás, nem consequentia. Miért tagadják hát azt, az ki a Szentírásban bötű szerint megvagy, pedig azt, az mi a Szentírásban nincsen, hogy az Krisztus az mennynek, földnek teremtője, hol vagy az az mondás megírva, hol olvasd el?

Ezt ők úgy bizonyítják Ézsai. 40. v. 12. ahul az jó pásztor az Messiás megíratik, mennynek, földnek teremtőjének mondatik, ott az Messiásról semmi emlékezet nincsen, miért ragasztják hát oda? Miért foldozzák az Istent? De így consequentiálnak az Úr Isten, az ki ő maga saját énjével és karjával uralkodik, pásztornak mondatik Ézsai. 40. v. 12.

De az Krisztus magát mondja amaz jó pásztor Ján. 10, 11, hát az Krisztus magától való örök Isten? Ez nem írással való bizonyítás, hanem consequentia, az mely nem igaz. Mert Ézsaiás azt mondja pásztornak, az ki magától való Isten, az Krisztus pedig oly pásztornak mondja magát, az ki nem magától való, hanem az kinek az ő atya adta az juhokat. Lehetnek 3Kir. 22, 19. Dán. 4, 17., ha a három személynek egyike Ádám, hát ő is Szentháromság, ha pedig nem egyike, miért bizonyítanak avval, nem oly bolond volt Ádám, hogy ő ember lévén teremtő Isten akart volna lenni, hanem olyan akart lenni, mint az angyalok, az kinnél csak kevéssel vala küsebb Psal. 8.

Evvel is az három személyt bizonyítják. Mózes így szól: kezdetben teremtette Isten, és az Úrnak lelke legelteti vala az vizeket. Ihon látod, Isten, Úr és Lélek, hát háromság az Isten. Nem méltó ilyen dologra megfelelnünk, ezt is meghamisítják az önnek doktorok, ördög, sárkán, kígyó ide háromszor egy állatról, jaj, szegények, hogy még erre is támaszkodnak!

Nem tagadjuk, hanem erősen valljuk az Atyát, az Fiát, az Szentlelket Mát. 28, 29., Márk. 1., Luk. 3, 22. De az Szentírásnak igaz értelme szerént, de nem az az kérdés, ha

vagyon-e Atya, Fiú, Szentlélek, hanem az, hogy ha az a három egyenlőben egymáshoz az istenségben egy állatú Istenek, azaz ez az Isten egy állatjában, három személyében, ezt kellene megbizonyítani, nem azt, az mit mi nem tagadunk. De az Szentírásban nincsen, hanem Alessandriában formálták az görög bölcsek Anno Christi 328.

Ötödször az Krisztus Istenségét így bizonyítják Ézsza. 9. v. 6. De ez nem az örök Istenről szól, hanem született gyermekről v. 40. 10. Ez az Atya Istenről szól, nem az Krisztusról Jerem. 23, 16. Ez sem az Krisztust nevezi, hanem Jerusalemet Hózs. 1. v. 7. nem az Krisztusról, hanem vérről szól, az ki azt mondja: Egyiptomból hívtam ki az én fiamot Hózs. 11, 10. Az Malachiás mondása is cap. 35. arról vagyon, az ki az Krisztusnak előljáróját elküldi Mát. 11, 10. Lásd még Ap.Csel. 20. v. 28. arról az Istenről szól, az ki tulajdon fiának nem kedvezett, hanem halálra küldte, adta érettünk, és annak az ő tulajdonának vérével megváltott, megmosogatott Róm. 8. v. 31., Ján 1, 7. Lásd még az Szent Pál mondását Róm. 9, 5., még az pápás doktorok közül is némelyek az Atyára, nem az Krisztusra magyarázzák, az görög ige is azt bizonyítja egy Tim. 3, 16. Az az Isten jelent meg testben, az kiről Krisztus urunk mondja: az én Atyám én bennem lévén ő cselekedti ezeket Ján. 14, 10. Kiről azt mondja, az ki engemet lát, látja az Atyát Ján. 14, 9. Más Istent nem találunk, az ki az Krisztusban megjelent volna. Szent Pált Tim. 21, 3. nem az Krisztust, hanem az Atyát nevezi nagy Istennek. Várjuk, úgymond, az reménylett bodogságot, az nagy Istennek dicsőséges eljövételit és az mi üdvezítőnknek, az Jézus Krisztusnak jövetelit, az melyről Krisztus Urunk szól Mát. 16, 27. 1Ján. 5. v. 20. Arról az igaz Istenről szól, az kinek ismeretire tanított és int minket az Krisztus. Így mondja vala amaz bölcs Erasmus Rotterodamus, így magyarázza Castellio és többen. De ha szinte az Krisztusról szólnak, mivel ezek az írások mindazáltal azt nem bizonyíthatják, hogy az Krisztus egy állatú és egyenlő Isten az Atyával, hogy pedig Isten legyen, mi sem tagadjuk, de úgy, az mint ő maga magyarázza Ján. 10, 35. Az Krisztus öröktől fogván való voltát így bizonyítják Zsolt. 40. v. 4. Az hajnalcsillag előtt született az Krisztus, de mondtuk, hogy ilyen gyermeki dologra nem méltó megfelelnünk, eléggé megfeleltenek az önnön doctori. Lássák meg az önnön Bibliájokat, az melyet nem Hieronymus fordított deák nyelvre. Az hajnalcsillagnál előbb való az menny és föld, az sötétség, az nap, hát ezek is öröktől fogván valók, az ördög előbb való az hajnalcsillagnál. Ki nem póki ezt az dolgot? Péld. 8. v. 22. Az bölcsesség nem az Krisztus, hanem az isteni félelem, az melynek kútfeje az Isten igéje. Péld. 8, 13. et 9, 10. Jézus Sirák 19. az melyet Salamon kíván magának követésre, íme, ő tanít mindent. Péld. 1. De az Krisztus nem mondatik ilyen bölcsességnek, hanem olynak, ki nekünk lőtt bölcsességünk, nem az világnak teremtésében gubernálásában, hanem az emberi nemzetnek váltságában, megszentelésében, megigazításában. Lásd meg egy 1Kor. 1, 30. az Krisztus egynek mondja magát lenni az ő Atyjával Ján. 10. v. 30. De nem állatjában, az melyről Calvinus is vallást tesz, hanem az juhoknak megtartásában az embereknek megtérésében és üdvezítésében, és nem különben egyek, mint az apostolok. Ján. 17. 11. 21. 27. Ha pedig állatjában egy az ő Atyjával, hát az Atya Istennek teste és állatja lesz is, mert az Krisztus testes és igaz ember, az apostolok is az Atyával és Fiúval egy állatú Istennek lesznek, mert ezek mind egyaránt mondatnak egynek. Nincs ebben semmi különbség, mikor Krisztus Urunk így szól: az mint mi egyek vagyunk, Atyám, ezek is mi velünk egyek legyenek. Amaz mondások is nem bizonyítják az Krisztusnak

öröktől fogván való voltát: az Szent Lélek az enyémről veszen, az Atya munkálkodik, én is munkálkodom, mert az első mondás arra néz, hogy az Szent Lélek az Krisztus nevében jó, az Krisztus igaz ismeretét magyarázza meg tanítványoknak, mert Krisztus Urunk földön létében sokat mondott volna nekik, de akkor el nem viselhették.

Az másik mondás pedig azt mutatja, hogy az Krisztus az ő Atyján kívül semmit nem cselekszik, hanem szinte úgy, valamint az Atya őneki parancsolta, mutatta és reá megtanította, azaz minden dologban egy az Atyával.

Hetedszer ezt is kérdik tőlünk vexandi gratia Ján. 3. v. 13. Senki fel nem mehet az égbe, csak az, ki alájött az égből, az embernek fia. Kévánják, hogy megmagyarázzuk, mint legyen az Krisztus az égben és az földön egyszersmind. Mi így magyarázzuk, hogy Krisztus urunk nem az ő személyéről, állatjáról vagy természetéről magyarázza az ő mennyben vagy ez földön való lételet, hanem azt jelenti, hogy az embernek fia csak egyedül az, az ki az mennyei tudományt az embereknek közibe hozta, megmagyarázta. Senki nem más, így mondatik Baptista János keresztsége mennyből lenni, hogy nem embertől vagon. Ezen értelemmel mondatnak az apostolok és minden hívek menybelieknek, hogy az világnak ő köteles tudományát megutálván mennyei életet és mennyei tudományt követnék Ján. 15, 19. Tü nem vadtok ez világiak, mert én titeket ez világból kiválasztottalak Fil. 3, 20. Az mi alá- s feljárásunk, nyájasságunk mennyben vagon, ha pedig azt mondják, hogy csak az emberi természet felől ez nem mondatik, hanem az embersége szerint az földön volt, de istensége szerint mennyben, következik, hogy az hívek és az apostolok isteni természet szerint voltak mennyben, mikor emberi személyek szerint ez földön voltak.

Kérdik tőlünk: ha az Krisztus fogadott fia-e ő az Atyjának, vagy természet szerint való fia? Az írás Krisztust Istennek szerelmes fiának, egyetlen fiának, elsőszülött fiának mondja, de fogadott fiának nem mondja, sem olyan természet szerint való fiának, hogy az Atyával egy állatú és egyenlő Isten legyen. Miért vallnak tehát olyat, az mit a Szentírásban nem olvasunk, mutassák nekik meg, hol vagon? Ján. 10, 19. Látod-e, mely nagy különbség vagon az két pásztorok között, az ki örök Isten, az mástól semmit nem veszen. Az ki mástól veszen mindent, magától való Isten az nem lehet, egyenlő sem lehet amavval, nem kellene tehát összezavarni és egygé tenni, az kik különbek egymás között. De ezt hozza az argumentálás, a consequentia, mikor az bötü mellől elállanak. Itt is evvel excipiálnak: az Krisztusnak két természeti vagon, mert isteni és emberi, embersége szerint mindent az Atyától vött, de Istensége szerint semmit nem, mert olyan magától való Isten, mint az Atya. De ez ilyen szólás hol vagon megírván? Hol olvasod? Emberi szerzés, és hogy az Krisztusnak két természeti vagon az konstantinápolyi zsinatban szörzötték és végezték az görögök Anno Christi 181. Mi pedig az ilyen emberi találmánynak helyt nem adunk, hagyjanak békét hát ez ilyen emberi találmánynak! Szóljanak Szentírásból úgy, az mint ott vagon, amint olvassák.

Második consequentia ez Psal. 102. v. 26. Te, Uram, kezdetben az földet fundáltad, és az te kezdednek alkotmányi az egek. Ezt Szent Pál az Krisztusra magyarázza, az is következik, hogy az Krisztus az az Isten, az kiről Dávid szól, ha ilyen következéssel kell az Írást megmagyarázni. Nem lehet oly nagy tévelygés, az mit az Szentírásból meg nem bizonyíthatnak, mert az Ótestamentumból hozott bizonyosságokat az Újtestamentumban

azon egy dologra és személyre magyarázzák. Az emberek, de kiváltképpen tanítók örökké lesznek. Teremt. 25, 4. 1Kor. 9. Az törvény és az Krisztusban való hit egy leszen. Deut 30, 12. Róm. 10. Salamon Jézus Krisztus leszen. 2Kir. 7, 14. Jób. 1, 5. Júdás Dániel árulója leszen Zsolt. 10. 9, 8. Ap.Csel. 1, 20. az Krisztus bálványozó zsidó leszen. Hózs. 11. v. 1. Márk. 2, 19. Egyiptomban az megölt bárány Krisztus teste leszen, az ki azután 2000 esztendőszül született Kiv. 12, 46. Ján. 19, 36. Az szent házasság paráznság leszen R Teremt. 22, 24. 1Kor. 6, 16. Az Krisztust az koszos latorrá teszik, Teremt. 21, 24. Gal. 3, 13. Látod-e, mi következik abból, ha azon igén magyarázzák mind az két testam-tumbeli írásokat, hagyjanak békét hát afféle írás magyarázatnak, ne mondjuk azt, hogy az szinte az Újtestámentum néz, az az ótestámentombeli Írást magyarázza, arról szól az testamtomok. Hanem mondjuk azt, hogy az Ótestámentum bötü szerint nem az Krisztusról szól, hanem másról, hanem példázta az jövendő Messiást és annak tisztit.

Ennél is bizonyítják, hogy az Krisztus mindeneknek teremtője, hogy az láthatatlan Istennek ábrázatja minden teremtett állatoknak elsőszülötte, ő lenne teremtője minde-neknek, mennyben és földön valók láthatók és láthatatlanok, hát az Krisztus terem-tette az mennyet és az földet, tengert 2Col. 9, 15. De te, keresztény, vizsgálj meg az Írást, miért mondatik: az Krisztus ábrázatja Istennek, mert az Isten láthatatlan, de az Krisztus látható. Különböznek hát ezek, azt sem mondja, hogy az Krisztus teremtette, hanem hogy ő teremtette ő általa, más az kútfő, más az eszköz, más az elsőbb való, más az később, más az is az ő utána való, az ki született azért, bár első született legyen, de még sem következik ebből, hogy teremtő Isten legyen, hanem csak ő következik, hogy előbb való az teremtett állatoknál, de nem látják az vakok, hogy az teremtett állatok az Újtestámentumban gyakran nem egyebek, hanem az embereket érti, az ki megírja aztán vallások históriáját, azért sem az argumentumok nem jók, sem a consequentia.

De kérdjed te is ötöt vexandi gratia: az Krisztusban az két természet, az melyet ők találtak és vallnak, elválhatik-e egymástól, vagy nem? Ha azt mondják, hogy elválhatik, az vallások ellen vagyon, mert oly vallások, hogy az két természet elválhatat-lanképpen egyez meg egymással. Azért ha az Krisztus embersége szerint Nicodemussal disputálván mennybe nem lehetett, istensége szerint sem lehetett. Krisztus urunk sem azt mondja pedig, hogy istensége szerint vagyon mennybe, hanem az embernek fia va-gyon ott. Kérdjed azt is: az születés előtt volt-e az háromság, avagy nem? Ha nem volt, az formált Isten, ha pedig volt, hát az szülés után az emberi természettel megtöbbsült és szaporodott, avagy az ember Krisztus az háromság kívül negyedik lesz. Mégis kérdjed: Isten állatjából született Fiú Isten? Csak személye szerint vette mástól az többit, vagy ál-latja szerint. Ha csak személye szerint hát az Krisztusban nincsen két természet, hanem két személy, az mely vallások ellen vagyon.

Ha pedig az második személy az állattal együtt testesült meg, avagy az Fiúnak más állatja és isteni természeti vagyon, az mely elválhatatlan az Atyától, az második személy az elsőnél és harmadikkal, az az teljes háromság testesült meg.

Mondd ezt immár, avagy hogy nem háromság, hanem négység vagyon, Atya, Fiú, Szentlélek és emberi természet, avagy más három személy elenyészett és csak az ember Jézus Krisztus maradt meg minden állatjában s minden személyében. Ha azt mond-ják, hogy emberi okosság az istenséget meg nem tudhatja, ne valljanak tehát olyan

Istent, az kit ő magok sem érthetnek, tudhatnak meg, mert az igaz Isten magát úgy magyarázta, esmertette, hogy az ember maga mint létetetlen, ha az Istent nem ismeri Róm. 1. v. 19, 20.

Ezekre való feleletek legyen hamar érte. Akkor oszton derék vallások leszen mindené.

Deeckey Szabo Janos 24. Aprilis Anno 1610

Joannes Beneo